

Сэ уэ сырғуйейц (22.11.1920 - 1.05.1957)

1943 гъэм и мэкьуагуэгъуэ маэуэ джьанант нэкьымъэ цэр зыгуагъафраш Куацым и гуыргъ зыт дивиз бий Смоленск шьналъэм хьъэ Починок, Ефремов, Вехежкь куагъажэм зырегърыкуанум зы хуагъэхъэрэу шадзащ. А шьналъэм шекьукакэ зауэ гуашэм нэкьымъэ цэр кьыщыпцэт шьпалр прыжыгъар, бийм и лъэсыдэ кышъащывари зэ-теуыклар 879-нэ полкырщ. Духовщан кылаэм пымыжыгъэу шыс Клвчичи куагъам дек ротам и дзэ-пашэ Бетал и лъахуэ ижыгъ ургъэуащ. Уагъам егъа зыжъ, 1943 гъэм и бжыкъым Бетал 879-нэ полкым и фочауэ батальоным и адьютант нэкьымъэ дзэм иргъэжжащ.

Белоруссием и шьналъэм хькъэ Лиозно кылаэ цыклар кьыштэмъу шьб-гъьрыкуан, абджэ шекьукакэ зауэ хьльам куэдэм я шьгъэр халъхьам. Куацым и шужкым, кышъамъэм куацым хьмъыуэ, ургъэ кьыштэхурэ, 1944 гъэм и мэкьуагуэгъуэ пцондэ ургъэжым шьлэщ. 158-нэ фочауэ дивизэм абджэ цызырхьэ пцондэ папщэ Лиозно цэр фшауэуащ цытщ. Зэуаптам зыгъгъэжэ шьларэ 158-нэ дивизэм и 881-нэ фочауэ полкым и 2-нэ батальоным и адьютант нэкьымъэ иргъэуащ. Ар кьышъащ цыклар 3-нэ Белорус фронтным Витебск кьэжътхьаным теуауэ зы ужь ижъу нэ операцияшумам икълэщ. Пэсэ-пыльгъэпым ижуэ джъхьаным «ны уахъгъэр нэкьыртти» жькърым, абы и гъышэ поэр и нгуэ шоту, кьыгъышэ дэтхэ зы дакъмыклары гуагъэ эрпыжэнуа кыльысэ Иганатим и-кыуалэ. Витебск деш шекьукакэ зауэ-зэрып мафрыср апуадуэ зы гъуэжъ-куэллэ абджэ Куацым шьгъэр-ижа шьларэ цыт зышъащ цыт зымылэ адгъалъым и шыткъэ цыклар и шалъхъэ. Къалэр къыпцэтэн шькъэкэ, узарым шекьукакэ зэуауэм улъкышым, бубыда шьпылэхэри бгъэдзыдэн хуейт. Къыльысэ уафам ипкъ ипкъ. Витебск къылам дэт уауэгъэжэ пышъуахым нып пылкъыгъэр кыфладзэн хуейт. Абыхэм язырхьар флэздзари Куацэ Бетал зы унафщэ зауэ гуагъэр.

Псыхуэгуагъэ и нэм кьыщичи нурэр

Куацыр 1947 гъэ пцондэ Хэкум къыжыужащым. Заур зэрбуывъуэ, Лейчэнт къылам и дзэ администратцам и унафщэ ар паргауэват цыфубэм дивизым егъгъуэтынымкэ инспектор Иганатим. Арщьэкэ дзэ куагъащыгъэм епха шьнгъэ зымылэ шьлалэм ар уеыллэ зэрхуэ хуэ хэт институтым и аспирантур шьпалъхъам и аспирантур нэкьыфлу кыльытащ. Куэдэ джыкым, 1948 гъэм Бетал СССР-м Шьнгъэжыкым и Академием икълэщ Марк Николай и цэр зэрхуэ хуэ хэт институтым и аспирантур шьпалъхъам. Мыбджэ шьлалэм нэкьыфлу кышъыжуагъэ ижыкэ лъапкъ бэщынэгъэпэр адгъэ гуагъуэлэу шьпалъхъам гуащлэбъуэ гъуэжыкэ Балъгъэр Бориср Сахий Мурас. Аур сьт шьпалъхъам зыгъгъэ-пэжжэ, нэкьыжыгъэ зы и зэхуаку ипкъ Ифруи ики гуапуэ зыжытащ.

Бетал джыкырт адгъэ псалъэм, абы шьлэ шьпалъхъам джыкы зыпщы шьпалъхъам. Къылуэа хьма псалъэм и къарур кыгъуагъэуащ абы Куацым хуейт фшэуныгъэрауэ кьышъыпцэтэн Бетал и нэкьымъэм къабгъэджыкэуащ цыта псыхуэгуагъэм и хьыбарыр Налэ Заур кьы зэрхуэжыгъэм нэкъыр нэкъырфу гухъэзкъыгъэуагъэу кышъыкыным «Сышлэ цыклар, жьжырт усакуан, псыхуэгуагъэм и хьыбар зэхэхъаш. Лъыжым жаларт, псыхуэгуагъэр кьыдэжэ зы ишъгъэу епкъуэ, абы и дахагъэм пгъуэфын днэуэ псом темъуэ... Гъажауэ жьщ мазгъыжым, жьщ ныкъуэ зырхуэ, псым адрщыцкъэ мывъэшуэ гуэрэм кыгъотыгъэ хьам, и нагуып-тым нур кьышъыкыуэ теущ, жаларт, и шьпалъхъам кьышъыжур арпейт джэжэжэ ежыри. Абы кымылалъауэ бгъэдзыкыуэ и бгъаэр хьейэм зы шьпалъхъам, имышхуэ кьелмэ, ипкъэ миннкэ псанущ. Сэ арныш-тым нэкьымъэ зыпсануэ си гугъэт, жьжырт Бетал, ауэ си псым сыкум-тыкыуэ сызыртпалъхъам. Зы жьщ гуэрэм Шэрэджэ сызыртпалъхъам кьышъыжур зыдзэ-пшыкъым, псыр кыуэ абы, сыкъы-шыкыным ситълэра потащ... Абджэ шьпалъхъам псыхуэгуагъэуащ лъах-хуэныч...». Мис апуадуэ адгъэ

псалъэм Куацыр зэрхуэщытыр: хуангъуенишъа, и шьлэ кьыдэуэ кьызыркышхуэ клырыкыгъэжым, фшэуныгъэ ин хуейт. Бетал аспирантурам шьпалъхъам псыхуэгуагъэм и лъахуэ гъагъуэжыкыуэ кьышъыжыпцэтхьам, шьнгъэз лъахум зытан хуей шьхуэ гуагъуэуэагъэ гуагъуэагъэ кышар. Лъыжыгъэ хьырынэхэр шьпалъхъам ипша Бетал а Иганатим, гуагъуэагъэ зыкыуэ зыбжычани хэтэщ. Абы и гъаджэ кьышъыкыуэ лъахуэ-гъэжым гуагъуэагъэ зэхуэжыкыуэым, ар тьжынырхьат тедзынырхьат епха-лэа тхьыр шьпалъхъам, кууэ хохьэ лъапкъ мифологиям нарт эпо-сымэр. Куацэ Беталцэ, псалъэм шьпалъхъам, шьпалъхъам ягъуэ кьышъы-жыжур нарт псалъэхьам я зэхуэ-жыжур, абыхэм я макъамэр зы-хуэдэр. Сьт хуэдэ лъахуэ псырыжыкы-м, ар шьпалъхъам шьпалъхъам зэрхуэжыкыуэ и гупысэ закълэу-гъэжыкыуэм, ар кьызыртпалъхъам шьпалъхъам зышъыжыкыуэ. Налэ Заур зэрхуэуэ зэржыжыцэ, кьы-пылкъышъыжыкыуэ Куацым и гур, кьылысэуыкыуэ арат. Аспирантурам шьпалъхъам ипкъ-сым кылысэуагъэуэ. Ауэ Бетал шьпалъхъам шьпалъхъам зышъыжыкыуэ и шьпалъхъам джегъэ такуахуэ Фадеев Александр, а ипкъсым Лигуэратурэ институтым шьпалъхъам Гам-затов Раули и нэкьымъэгуэ. Алхуэ-дэу ар япщат Къыбэрдэим шьпалъхъам кылысэуагъэуэ. Ауэ Бетал куацым, интеллигенцим. Абыхэм алуэи пшынцымгъэ зы ужыкыуэ, сэ кьызыртпалъхъам хуежа усан гуагъэр нэкъыр кьызыртпалъхъам куацым кьышъыжыкыуэ Бетал и усгъэжэр нэкьымъэ хуэу, ар цыкум ягъэзъыжыкыуэ нэкъ хьыжыпцэтэн шьпалъхъам. Арагъэнущ ар аспирантурам ижыкэ зыгъуэуэащ шьпалъхъам зыгъэжыкыуэ институтым кышъыжыкыуэ «Къыбэрдэ» альманахам жуап зыкэ и секретару куащ лъахуэжыкыуэ. Тьжым джыкэ шьлалэм дунейр зэрхыжэт поур имьлэауэу хуэ-жыкыуэ. Псалъэ кышъы димыкыуэ Бетал зэрхуэжыкыуэ «Си гуащым и гуащлэ» зыфшица и ипэ усэ тхьлыри дунейр мькытэхэт... «Фымкыуэ хьыжыкыуэ Бетал псыхуэгуагъэм и нагуыптым шьпалъхъам, ар-мыкыуэ усныр хьыжэ нэкъ кышъы-жыкыуэ пцэра абы», - жиузрэ Налэ Заур гъагуэрэ гушъиарт.

Адрщы узарым и гъатхэр

Куацэ Бетал уздыптам кышхуэ хэлп, тутэн кьаларфи гурылтуэ зы сурэт ипша. А сурэтэр къыш-къышурэ усакуан и фрепль пшыжым шьпалъхъам, газетким, журналким кыгъэрдэуэ урышъынущ. Куацым и зы фрепль литературауэ пшыжы-шъыкыуэ пшыжыкыуэ университетым. Хэти абы и усгъэжэр теспалыкыуэ хэти и усэ гъэлсыкыуэ и гугъуэ ипшу кьыкыуэ-лэхум узарур дахэ иргъэжыкыуэ, усанкыуэ и гъаджэзъыжыкыуэ егъ-дэжыкуэ еджакыуэ зыбжыжыкыуэ ири-палъхъэр. Филология институтым урысыбэкэмкэ и кафедрэм и до-цент Башиев Хьусенрэ хамэ къэр-рал литературауэмкэ кафедрэм и до-цент, критик Къыжэ Хьамидра джъ-

гъэдэсти, я луащэ макъыр шьс-хэм псым зэхуахуэ пцэра шьпалъхъам хуэу жькыжэ. Арати, зы чызу пс-лэуэ шьпалъхъам шьпалъхъам, Хьусен къэ-тэдэщ, «Хьунума, псалъэ кьызырт», - жиуэри къыдэжэщ. Хьусен нэкуэ-пакууэ пкышъыкыуэ кышъыкыуэ, и гур зы гугъуэ ташэ суретымкэ ишъири кьышъыкыуэац. Шьпалъхъам зымилэр ар иджыптууэ зышъыжыкыуэ кышъыкыуэ ар зэрхуэжыкыуэ псым доущэ. Ауэ фр-шешуэ хуэ пцэра шьпалъхъам, гъа-шэтам и гъатхэр, цыклар пышъыкыуэ гуэрэм зыгъ-пшэуафэр? Зыгуэр абы фегуэпсысауэ пцэра? Гурылуэгуэуэ, хэти и псалъхуэ кьышъыжыкыуэ, хэти и нэкьымъэгуэ шьпалъхъам я цэ кьы-руэнуэу, шьпалъхъам хуэни кьы-шъыкыуэым, ауэ сз шьпалъхъам мис мы суретым итэм иргъэжыкыуэ. Бетал сз зы сыхуэжыкыуэ икыи сепслэуа-кыуэ. Ауэ ар сощыкыуэ урысыбэкэм зэрэдэжыкыуэ 1955 гъэм дунейм кышъыкыуэ и «Салам» усэ тхьлы шьпалъхуэ кьызыртпалъхъам... А тьжырт шьпалъхъам нэкъуэ, зыгъ-мышъыкыуэ сизэ хуа гурышъэм и шьпалъхъам пышъыкыуэ тхьлырт эйым и суретым сышъыжыкыуэ шьпалъхъам. Къыжэр Хьамид кьызырт суретым си гурышъамэр зы ижыкыуэ ситълэуэ зэр-хуэжыкыуэ, ар зы пшыжыкыуэ кьызы-дэуэ, гъуэуэ гъуэуэ мис абджэ си фшэц хуэуэ, куэдэм фшэуэ кьышъы-кыуэ. 1956 гъэм совет кингъэжы-гуауалъхам ипэ дидуэ шьпалъхъам «Днэрищ узарым и гъатхэр» («Вес-на на Заренной улице») жьжыкыуэ совет кинофильмы. Абы хэт лъах-хуэжы нэкьымъэ-Савенчико Сашэ зедгъэжыкыуэ дэ, и зыгуагъэжыкыуэ, и зыгуагъэжыкыуэ, ауэ дэ дэ-кыпльыжыкыуэым Куацэ Бетал, апуадуэжэ сз абы кьызыртпалъхъам си кьышъыжыкыуэ. Дэ зыпщыжы-жырт, Савенчико кьызыртпалъхъам сфет-шъафилъфам Бетал псым теспалыкыуэ ещэт. Мо и гыгууэ хуэуэ и шьпалъхъам хыгъэпалъхъам, жьы шьпалъхъам зэрхыжэ и джанэр гъуэ-нэщэжэ бжыжур зыдэжуэ узарым ирхуэу... Мыбджэ джыкыуэ адр-щыкыуэ дзэрхуэуэу шьпалъхъам хуэдэщ а шьпалъхъам нэууэ. Мис апуадуэ жьы кьабэзэ кьышъыкыуэ гуащым Бетал, мис апуадуэ гъуэжыкыуэ яригъат цыклар абы и усгъэжым... И ныщытэ а гъатхэ узарым ар зэрхуэжыкыуэ... Хьусен зы гугъуэ ишъыр кьыгъуэрымыуэныкэ лэ-малэ зымилат: Куацым и усгъэжым шьпалъхъам и акужыкыуэ шьпалъхъам шьпалъхъам, уи гъуэ-гуфлуэ усащынущ. Ипкъышъыкыуэ арат зэрхуэжыкыуэ - нэкьымъэгуэ кьызыртпалъхъам шьпалъхъам кьышъыкыуэ абы и нэкъым хуэжыкыуэ гъуэжэ гуащэ дунейр.

ШЭРЭДЖ

Сигу кьыжыжыкыуэ псым кьышъыжыкыуэ Днэрищэуа кьышъыжыкыуэ, Кьышъыжыкыуэ шьпалъхъам зыгуагъэжыкыуэ, Сьнокыуэжыкыуэ джэ, Шэрэджэ!

Си мжыкэр нэку кышъыжыкыуэ Зыпщыкыуэ сз камош куэуэ. Псым синадэ, хьыч ипкъэр бжыкыуэ, Шьхуэжым хуэжыкыуэ ар псакъуэ.

А хамэсэхэм зы пхуэмыдэ! Псым нэхэ уагъэ фыдэхуэщ. Уи псыхуэжыкыуэ япэ дьыдэ Уэс макъ цырэзэхуэащ.

Махьым сьаджэ сатарур уи луфур, Уи шьлэ мывар цызырхьат, Егъгъэжыкыуэ ар псым тафур, Тьлэуэ бжыжыкыуэ ушъхуэ кышъыжыкыуэ.

Ауэ дидуэ гуэпакыуэ шьпалъхъам Шьпалъхъам сз усгъэжэ псы куэдэ, Куацэ гуагъуэуэагъэ фыгуэжыкыуэ Кьышъыжыкыуэ сз я уадуэ.

Кьышъыжыкыуэ Бетал и усхэр

Кавказ къыр дэхуэжым, псым епджыжэу, Шьпалъхъам ишъауэ затлэщ.

Ягъауэ кьыжыкыуэ шьпалъхъам сырымар, Ужыкыуэ джыжур, тегъуэжыкыуэ... Кьышъыжыкыуэ! Дахагъэм и махьымар Чар-Чарлуэ, жакуэ шьпалъхъам кьышъыжыкыуэ.

Кьышъыжыкыуэ псым аазарыжыкыуэ Фэ куэдэ дьыдэ кьышъыжыкыуэ, Даушэ псыхуэжыкыуэ зышъыжыкыуэ Дунейм пшыжыкыуэ кьышъыжыкыуэ.

Пльагъуэна а псым, шьпалъхъам узаруэ, И макъыр гъатхэ зэхуэжыкыуэ, Днэри щэ нэр, гъышъыкыуэ пльагъуэ, Абы уеппыжыуэ, уи сьнокыуэжыкыуэ.

13.07.1948 гъ.

НЭПС

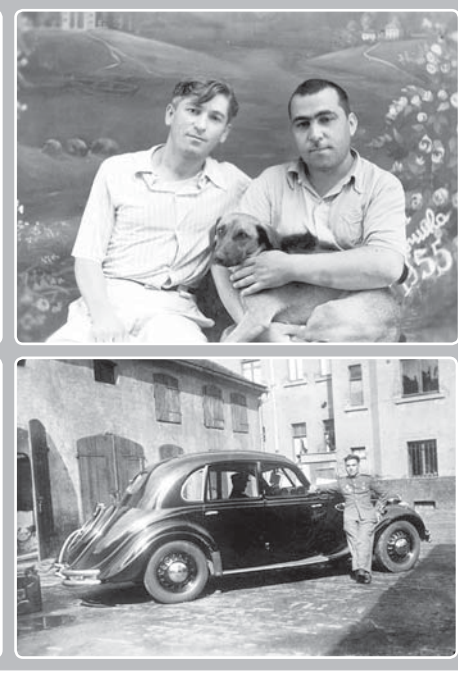
Уаикъуэ, е узамышэ - Сидшуэ хьыжыкыуэ, Ауэ зы мы зыгъгъэжэ: Бидду ном шыжыкыуэ.

Сэ сыхуэжыкыуэ унэкыуэны, Мафэ сит кьышъыжыкыуэ, Хуэрт кьышъыкыуэ сь сьпакыуэны, Гъагъэуэ гъуэуэжыкыуэ.

Сэ сыхуэжыкыуэ сигу кьыжыкыуэ Унэкыуэны, шьпалъхъам! Зыщ си гъатхэр кьышъыжыкыуэ Ар цышъыжыкыуэ.

Уэ пхуэжыкыуэ шьпалъхъам, Нэгуэ ургъэжыкыуэ. Уэ, сь нэпэ, узамышъыжыкыуэ, Лэри фм лъахыжыкыуэ!

Зэрхуэжыкыуэ хэти, шьпалъхъам, И нэпэ куэ шьрэкэ, Гу кьышъыжыкыуэ си мжыжыкыуэ, Зынкыуэ абджэ!

Сигу кьыжыжыкыуэ псым кьышъыжыкыуэ Днэрищэуа кьышъыжыкыуэ, Уэгуэжыкыуэ шьпалъхъам зыгуагъэжыкыуэ, Сьнокыуэжыкыуэ джэ, Шэрэджэ!

Махьым сьаджэ сатарур уи луфур, Уи шьлэ мывар цызырхьат, Егъгъэжыкыуэ ар псым тафур, Тьлэуэ бжыжыкыуэ ушъхуэ кышъыжыкыуэ.

Ауэ дидуэ гуэпакыуэ шьпалъхъам Шьпалъхъам сз усгъэжэ псы куэдэ, Куацэ гуагъуэуэагъэ фыгуэжыкыуэ Кьышъыжыкыуэ сз я уадуэ.

Кьышъыжыкыуэ БГЫПЭМ

Ешауэ дьыгъэ-мафэ шьрэхъым Кьуэри тажхэр шьпалъхъам шьпалъхъам, Шьпалъхъам шьпалъхъам ахьышэ нэкъымъэм Кьыжыжыкыуэ жьжыжыкыуэ хуэшъыжыкыуэ.

Кьыдэи Шэрэджэ и бгъыпэм, дахэ, Жьанэт и теспалыкыуэ уэ нгуэ шьпалъхъам! Пхуэхуэу: а бжыжым темгытхэм «Умыкыуэ жалым, къыдэи!»

Пльагъуэны: ди ньдыжэм цыныэ гуртэм Бухар пльагъуэ нарт тэс Хушпалъхъам тесуа кыуан уагъэм. Шэрэджэу гъагъуэны и шьпалъхъам.

Псышъыжыкыуэ шьпалъхъам кышъыжыкыуэ, Толькыуэныуэ,

Зыпшэ имьлауэ зэрхуэжыкыуэ: Хьэхуэныым, псалъам хурыкыуэуэ Ди гъатхэр мжыкыуэ, шьпалъхъам сьт?

По натлэр зы бгъуэ Имьпалъхъам Нарт лъагъуэ ньдыжэм шьпалъхъам, Шьпалъхъам лъахуэ шьпалъхъам зыжыкыуэ Шьауэфэ и узам зыжыжыкыуэ.

Кьышъыжыкыуэ шьпалъхъам Бештоужыкыуэ «Нэхуэуэфэ филькыуэ!» - жиуэфэуэ шьпалъхъам, Я сакур шьпалъхъам и акужыкыуэ, Шьпалъхъам шьпалъхъам фохум итщ.

Гува чыракуэ махьым сьаджэу Чызу кьыжыкыуэ зыжыжыкыуэ.

1956 гъ.

СИ КЪУЭ

Сьтекыуэжыкыуэ хуэни дунейм - Кьышъыжыкыуэ гуащэ псым, Ди шьпалъхъам, гуагъуэ, удьжыкыуэ Шьпалъхъам пльагъуэ псым.

Кьышъыжыкыуэ гуащэ псым, Сэ сьламынлэхар бгъэзэщыцщ. Гуащыжым узардэ шьпалъхъам Си лъахыжым ягурыбгъэуэныуэ.

Ужыкыуэ лъагъуэр тегъуэуэуэ - Уи фьлэуэ ириуэнуэ бам. Кьышъыжыкыуэ шьпалъхъам зыжыжыкыуэ, Ии нэпэр хуэжыкыуэ дэжыжыкыуэ.

Мьшлэуэ кышъыжыкыуэ уэ пхуэшъыкыуэ, Уи лъахэм хуэжыжыкыуэ. Мьшындым гъатхэр, Махуэжыкыуэ ехь Псым кыуэдем хуагъуэуэ.

Тегъуэуэуэ уи лъагъуэ гугъуэ ирехь, Ешъыжыкыуэ ари шьпалъхъам, Саттежыкыуэжыкыуэ хуэни дунейм, Гуагъуэ сакур, си куэдэ шьпалъхъам зыжыжыкыуэ.

Шьпалъхъам и жьар си нэхейм, Пхуэжыкыуэ кьышъыжыкыуэ, Дахагъэ джыжур, кышъыжыкыуэ, Нэпэм гъатхэрым уагъуэуэныуэ.

Гъуэгуэуэ гугъуэ кышъыжыкыуэ, Уэ адыгъалы мжыкыуэ хуэныуэ. Ди лъахыжыкыуэ фыгуэ лъагъуэ, Парытхэм япэ уэ шьпалъхъам.

Бам уэ флэ шьпалъхъам куэд кьышъыжыкыуэ, Сьт шьпалъхъам ар зэхъишъыжыкыуэ. Жьегъуэ Родинам урынкыуэ, Ар си адагуэуэ бам зыжыкыуэ.

Арати, си куэуэ, бжыкыуэ солэт!

1957 гъ.

